

Janez Weiss

GREGOR VLAHOVIČ – ŽIVLJENJE IN DELO PREDIKANTA NA MEJI CESARSTVA

Med predikanti, ki so zaznamovali reformacijo na Dolenjskem in v Beli krajini, posebno izstopa Gregor Vlahovič (Vlahovič, 1523–1581), najvidnejše ime metliške (belokranjske) reformacije v letih 1559–1581. Posebno ga odlikuje tudi sodelovanje pri hrvaškem protestantskem tisku. Največ je služboval na Metliškem (v Beli krajini), točneje v mestu Metliki, vendar ga srečamo za krajše obdobje tudi v Novem mestu in Brežicah. Namen prispevka je orisati življenje in delo pomembnega, vendar dobršni del spregledanega predikanta, katerega delo je bilo pomembno za reformacijo v prostoru današnje jugovzhodne Slovenije in sosednje Hrvaške.*

Viri in literatura

Stanje virov, ki nam govorijo o Gregorju Vlahoviču, je zadovoljujoče. Pričevanja o njegovem zgodnjem obdobju v Metliki so zajeta v delu *Die Urkundliche Beiträge über die südslawische Bücherdruck*, ki ga je leta 1874 izdal hrvaški zgodovinar Ivan Kostrenčić. V tem (temeljnem) delu je zajetih več pisem, ki nam podajo podobo Vlahovičevega

* Predavanje je nastalo kot povzetek dveh člankov. Krajši življenjepisa Gregorja Vlahoviča sem objavil v članku *Reformacija na Metliškem. Prispevek k celovitejšemu razumevanju pojavnosti protestantizma na Slovenskem*, ki je izšel v publikaciji Zveze zgodovinskih društev Slovenije, *Kronika* 3, 2010, *Iz zgodovine Bele krajine*. Celovitejša biografija z vrsto novih ugotovitev pa je izšla v članku *Gregor Vlahovič (1523-1581) Življenje in delo predikanta na meji cesarstva*, ki je izšel v publikaciji *Arhivskega društva Slovenije, Arhivi* 2, 2011, *Zbornik ob sedemdesetletnici dr. Franceta Martina Dolinarja*. Cenjeni bralec naj se za točne navedbe virov in literature opre na omenjena dva članka; zanj lahko zaprosi avtorja (janez_weiss@yahoo.com).

dela in osebe do leta 1565. Gradivo, ki nam slika poznejše obdobje, vse do smrti 1581, pa najdemo v Arhivu Republike Slovenije, v fondu Deželni stanovi za Kranjsko (AS 2). Nekaj notic, povezanih z njegovim sinom Matijo, srečamo tudi v gradivu *Ograjnega sodišča za Kranjsko* (AS 306). Omeniti pa je potrebno, da gotovo obstajajo viri o njegovem delovanju tudi drugje, v HHSA in DOZA na Dunaju, SLA v Gradcu in HNA v Zagrebu. To je delo, ki nas še čaka.

Omeniti je potrebno tudi literaturo, ki je Vlahoviča tako ali drugače omenjala. Srečamo ga omenjenega v 3. knjigi Dimitzove *Geschichte Krains* (1874) in Grudnovi *Zgodovini slovenskega naroda* (1902). Med ključno literaturo spada delo Theodorja Elzeja, ki je v dveh člankih *Die evangelischen Prediger Krains im XVI. Jahrhundert* (1900-1901) podal temeljite biograme kranjskih predikantov, med njimi tudi Vlahoviča, seveda z nekaj pomankljivostmi. V *Trubarjevem zborniku* (1908), izdanem ob 400. obletnici Trubarjevega rojstva, je v kvalitetnem članku *Protestantizem v Istri, v metliški in hrvaški Krajini* Ivan Steklasa podal nekaj podatkov o Vlahoviču. Primerno mesto mu je namenil tudi Leopold Podlogar v študiji *Belokranjski reformatorji*, izšli leta 1908 v katoliški reviji *Dom in svet*. S tem se tudi končajo večje omembe v prvi polovici 20. stoletja, v slovenski historiografiji druge polovice 20. stoletja pa Vlahoviča skorajda ne najdemo več. Še bolj marginalno mesto mu je namenilo hrvaško zgodovinarstvo. V starejših zgodovinah hrvaškega naroda je bolj ali manj spregledan ali zasenčen s pomembnejšimi osebnostmi hrvaške reformacije, kot so Matija Vlačić (Flacius Illyircus), Štefan Konzul, Antonij Dalmata in Pavel Skalič. Vlahovič je tako pred nami prvič v nekakšni celovitosti. Sprehodimo se torej po njegovih korakih.

Čas oblikovanja

Čas Gregorja Vlahoviča je 16. stoletje. Rodil se je 12. marca 1523 v Ribniku na Hrvaškem, umrl pa je v Ljubljani, 18. februarja 1581. Živel je torej nepolnih 58 let. Prostor njegovega življenja in dela je bilo večinoma ozemlje današnje jugovzhodne Slovenije in bližnja, čezkolpska Hrvaška, občasno pa je posegel tudi dlje, na Spodnjo Štajersko in osrednjo Hrvaško.

Rojen v trgu Ribnik, na *Harватыh*, kakor je pisal njegov lastnik Štefan Frankopan, je Vlahovič svoj prvi stik z vero in cerkvijo doživel prav tam, v tamkajšnji leseni kapeli sv. Nedelje, kjer je tudi slišal glagoljaškega duhovnika zagrebške škofije, ki je maševal in pridigal v domačem, hrvaškem jeziku, ikavski čakavščini. Očitno nadarjeni deček je verjetno pridobil pozornost ribniškega duhovnika, ki ga je pričel poučevati v glagolski pisavi in branju. Tako je Vlahovič obvladal hrvaški jezik in glagolsko pisavo, nemškega tako kot latinškega jezika pa je ostal vseskozi nevešč.

Petdeset let pred začetkom gradnje Karlovca je bila Metlika najbližje večje mesto in skozi Ribnik je tekla pomembna prometna povezava, po kateri se je stekalo blago proti zahodu v Metliko in naprej na Kranjsko, proti jugu v Senj in Reko ter proti severu v Zagreb. Kot otrok je gotovo videl trgovce in njihove tovore, ki so se ob določenih dnevih tudi ustavili v Ribniku ter ponudili svoje blago ali pa zgolj potovali mimo. Gotovo je videl tudi mesto Metliko na enem izmed devetih letnih sejmnih dni, ki jih je mesto imelo, ali ob enem izmed romanj v tamkajšnjo cerkev. Tedaj je bilo v Metliki, še bolj pa njenem velikemu predmestju, več kot 100 naseljenih hiš, tako je bila Metlika skoraj trikrat večja od rojstnega Ribnika in bistveno bolj naseljena. Tamkaj je prišel v stik z drugim prostorom, slišal je kranjski jezik, sicer na območju Metliškega močno soroden obkolpskemu hrvaškemu govoru, in nepoznan nemški jezik, ki mu je vseskozi, tudi pozneje, ko je deloval na Kranjskem, ostal tuj. Metlika je bila tudi obmejno središče, ki ga je zaznamovala redna navzočnost kranjske deželne vojske in tudi v tem se je temeljito ločila od Ribnika, ene izmed manjših trdnjav na meji, od koder so s streljanjem obveščali ob turški nevarnosti.

Kot otrok je Vlahovič nedvomno videl in čutil strah ter negotovost ob vsakokratnem prehodu turških konjenikov, ugrabljanju in ropanju. *Desertum proptem metum Turcarum*, je pogost stavek v opisu posesti Štefana Frankopana Ozaljskega, *metus ac timor Turcarum* pa razlog, zakaj je bila vrsta posesti, vasi in vinogradov povsem opuščena. Nedvomno sta ta strah in negotovost vplivala na njegov zgodnji razvoj, saj sta v vsem zaznamovala življenje in vsakodnevno prebivalstva Obkolpja pa tudi Kranjske in ostankov hrvaških dežel.

To je bil čas junaštev, bojev, ugrabitev in smrti, ki jih je kot otrok nedvomno spoznal in slišal v uskoških pesmih in zgodbah, pozneje, kot odrasel človek, pa tudi doživljal. Omeniti pa moramo še eno podrobnost. Okoli leta 1520 je bil v Ribniku rojen Ilija Gregorič, vojaški vodja hrvaško-slovenskega kmečkega upora leta 1573, opisan v zapisniku zaslišanja kot *»ujeti Elija Gregorič, sicer imenovan Pribeg, iz Metliškega, rojen pri naši gospe v Ribniku na Hrvaškem, starosti 50 in nekaj let«*. Vlahovič je bil rojen v Ribniku leta 1523, le nekaj let po Gregoriču, in povsem upravičeno je domnevati, da sta kot otroka ali mladostnika, poleg je bil tudi Ilijin brat Simeon, rasla skupaj, splet okoliščin pa jih je ponovno zbližal petdeset let pozneje v Brežicah na enem izmed vrhuncev kmečkega upora.

V takšnem okolju moramo iskati mladega Gregorja Vlahoviča, ki je v Ribniku prejel osnovno znanje pisanja in branja glagolice ter že kot mladostnik prvič obiskal Metliko, največje mesto v bližini. Nedvomno se je za časa življenja v Ribniku odločil postati duhovnik in prav tam že spoznal temeljne danosti, potrebe, prednosti in pomanjkljivosti duhovniškega poklica. Prvo semenišče je v skladu z načeli tridentinskega koncila nastalo v Zagrebu za časa škofa Jurija Draškoviča (1563–1578), leta 1564, zato je lahko Vlahovič dobil osnovno izobrazbo le doma, v Ribniku. Z izobraževanjem se je praviloma pričelo pri (vsaj) dvanajstih letih, ko je fant dobil naslov *školan*, in se dve leti izobraževal v osnovnih znanjih, s štirinajstimi leti je prejel prvega izmed sedmih redov in tako postal dijak oziroma *žakan* (popačenka izraza *đak*). Na pot glagoljaškega duhovnika je tako lahko stopil po letu 1535, ko je dopolnil dvanajst let, in nato prejel osnovno izobrazbo pri ribniškem glagoljaškem duhovniku. Izobraževanje je nadaljeval v samostanu frančiškanskih glagoljašev sv. Gregorja v Kopru. Žal nimamo podrobnejših podatkov o tem obdobju njegovega življenja, vendar če predpostavimo, da je z izobraževanjem pričel pri starosti 12 let, ugotovimo, da je Gregor Vlahovič ob normalnem poteku zaključil izobraževanje okoli leta 1547 in se nato vrnil v Ribnik. Pomenljivo pa je, da mu je latinski jezik vseskozi ostal tuj, prav tako širša teološka izobrazba.

Vlahovičeva pisma iz poznejšega obdobja nam povedo, da je bil poročen in imel otroke, zato je vprašanje, kdaj se je poročil in dobil

otroke. Prva misel nas navede, da se je poročil šele po spreobrnitvi v protestantizem, saj je bila ravno to ena izmed »prednosti« pre-dikantov, vendar nam pogled na obkolpsko duhovščino 16. in 17. stoletja pokaže povsem drugačno sliko. Duhovnikom zagrebške škofije se je namreč bilo dovoljeno poročati in vse do prve polovice 17. stoletja so se poročali še na stopnji žakna (dijaka), torej preden so nastopili kot duhovniki in imeli prvo mašo. Tako moramo sklepati, da se je tudi Gregor Vlahovič v skladu z običajno prakso poročil še pred posvetitvijo v duhovnika pred letom 1547. Ostaneta nam še dve vprašanji. Kdaj se je spreobrnil v protestantizem in kdaj je prišel v Metliko?

Z nauki reformacije je Vlahovič prišel v stik v 50. letih 16. stoletja. Ker ni bil večš nemškega jezika, ni mogel posegati po nemških besedilih, hrvaških pa tedaj še ni bilo, tako da je prišel v prvi stik z reformacijo v delih Primoža Trubarja po letu 1555, kar je tudi *terminus post quem* njegove spreobrnitve. Ko je Khlombner leta 1560 pisal Trubarju, je omenil, da Vlahovič pozna *alle Eure bucher auswendig*, da temeljito pozna njegova besedila; Trubarjeve knjige pa je tudi imel pri sebi, ko ga je prijel novomeški prošt Graff. Nikjer v njegovih pismih ne srečamo omemb starejših del hrvaških teologov, npr. Matije Vlačića – Flaciusa Illyricusa. Lahko je poznal njegova dela, vendar ker ni bil večš latinskega jezika, ni mogel iz njegovih del, izdanih v obdobju 1548–1558, kaj dosti razbrati ali razumeti. Sklepamo lahko, da se je Vlahovič spreobrnil med letoma 1555 in 1559, ko ju skupaj z Ivanom Tulšakom (Hans Feistenberger) srečamo omenjena kot *christliche Prediger in der Möltling*.

Ostane še vprašanje prihoda v Metliko. Zdi se, da je prihod in zgodnje delo Vlahoviča tesno povezano s Petrom Erdödyjem, hrvaškim banom (1557–1567) in zadnjim metliškim glavarjem. Erdödy je skupaj z Ivanom Ungnadom vseskozi podpiral delo hrvaških reformatorjev, kar je še posebno očitno iz njegove podelitve prihodkov Vlahoviču leta 1562. Pod njegovo zaščito je Vlahovič pridigal na Hrvaškem v Zagrebu in na njegovih gradovih. Tako se zdi, da sta bila njegov prihod in delo v Metliki predvsem možna zaradi Erdödyjeve zaščite, po njegovi smrti leta 1567 pa je Vlahovič odšel iz Metlike in po tem tudi ni več pridigal na Hrvaškem.

Predikant v Metliki (1559–1567)

Prva priča Vlahovičevega delovanja v deželi je pismo iz 1. avgusta 1559, ki govori o pregledu hrvaškega prevoda dela *Svetega pisma*, ki so ga opravili predikanta Gregor Vlahovič in Ivan Tulšak, komtur metliške komende Matija Zmajič in več izobraženih Hrvatov. Mesto Metlika se je namreč razvilo v pomembno točko razvoja in razpečevanja hrvaškega protestantskega tiska, kjer se je občasno zadrževalo več prevajalcev in izobražencev, ki so bili v stiku s Ungnadovo tiskarno v Urachu v Nemčiji. Poznejša pisma nam pričajo, da je bil Vlahovič prek Matije Klombnerja v stiku s Primožem Trubarjem, Štefanom Konzulom, Antonijem Dalmatinom in vrsto drugih ter skrbel za poročanje o primernosti jezika in možnostih prodaje hrvaških prevodov protestantskih del na Kranjskem, Metliškem, v Istri, Reki in ostanku hrvaških dežel.

Leta 1559 sta tako pod zaščito metliškega glavarja Petra Erdödyja v Metliki delovala dva predikanta; osredotočena sta bila na Metliko in bližnji gospostvi Gradac in Krupa, ki sta spadali v metliško protestantsko občino. Seveda pa Vlahovič in Tulšak nista bila sama v tem delu dežele Kranjske. V bližnjem Črnomlju je med letoma 1556 in 1559 kot črnomaljski duhovnik in načelnik križniške komende služboval protestantski odpadnik Jurij Dragulič, kot prvi predikant pa je še pred 1567 deloval Ivan Kočevar, za njim pa Ivan Schweiger. Pravi ti ljudje so tvorili majhen milje, ki je oznanjal protestantske nauke v domačem jeziku dežele po Metliki, Črnomlju, Pobrežju, Gradacu in na gradu Krupa ter postopno privabljal vse večje število ljudi k novemu nauku.

Kako sta živela oba metliška predikanta, je na kratko omenil Matija Klombner v pismu Trubarju februarja 1560, rekoč: »Sta povsem uboga in nimata nič«. Klomberjeva opazka bo kar veljala, saj v tem času predikanta še nista prejemale plačila oz. provizije s strani deželnihih stanov, zato sta bila odvisna od vsakokratnih darov njihove tedaj še majhne kongregacije in dobre volje metliškega glavarja Petra Erdödyja ter od svojih ročnih spretnosti. Tulšak je ostal v Metliki do leta 1560, ko je skupaj z Gregorjem Juričičem nasledil Trubarja v Ljubljani, Vlahovič pa je nato sam več let skrbel za

metliško in manjše okoliške skupnosti. Z namenom zagotovitve zadostnih sredstev za predikanta in nadaljevanje prevajanja *Svetega pisma* v hrvaški jezik je še pred oktobrom 1562 hrvaški ban in metliški glavar Peter Erdödy podaril Vlahoviču prostijo Bratovščine sv. Rešnjega telesa in njene prihodke, pri tem prišel v spor s tedaj še večinsko katoliškim metliškim mestnim svetom in sodnikom, ki so v oktobru 1562 pred ograjnim sodiščem tožili čez njegovo ravnanje. Iz Vlahovičevega poznejšega pisanja sledi, da je še te skromne prihodke izgubil in se moral za preživetje ukvarjati z obrtniškim in kmečkim delom. Klombner je pisal: »Zmore šivati platno in tukaj je kupil šiviljsko delavnico. Na očitke, da naj bi to ne bilo dostojno duhovniku, je odgovoril: 'Sv. Pavel je bil tudi obrtnik'.« Hkrati je Vlahovič posedoval tudi mlin v rojstnem Ribniku in zemljo pri Metliki, od katere je »s svojimi rokami in težkim, deloma kmečkim delom« zagotavljal subsistenco svoji družini. Podrobnejših podatkov o tem, kje je stanoval z družino, nimamo, o življenjskih razmerah in okoliščinah, v katerih je deloval, pa je pisal na začetku leta 1563 v pismu baronu Ungnadu. Pismo je nastalo po tem, ko je bil hrvaški prevod prvega dela *Novega testamenta* ocenjen kot slab, češ da vsebuje *viel falsch*, kakor je zapisal Trubar. Zato je večina pisma namenjena refutaciji Trubarjevega mnenja o prevodu. V pismu je Vlahovič omenil, da je rojen Hrvat in jezik povsem razume, nato pa nadaljeval: »Veliko pridigam in delam kot bog ve povsod po deželi in nikoli ne varčujem, bog ve, svojega truda, vendar nimam od nikogar niti kančka plačila, samo to kar tako rekoč priberačim in kar se mi iz dobre volje podari, kakor najboljše od vseh ve gospod Štefan [Konzul] in je sam videl, kako mi gre, kaj imam, kako živim z ženo in ubogimi majhnimi otroci. Tudi kakšne napade in spotikanja trpim, o tem raje ne pišem. Vsakemu želim delati dobro in izkazati krščansko ljubezen, tako ne premorem skorajda nič in sem tudi sicer veliko dolžan.« Delo in življenje v Metliki sta bila težka, kljub temu pa sta skupaj s Tulšakom uspešno širila protestantsko besedo in privabljala vse več ljudi.

Kot je rekel sam, je veliko pridigal in delal po deželi, tako na Metliškem kot tudi v Marki, na Spodnjem Štajerskem in sosednjem Hrvaškem. Konec leta 1559, ko je pridigal v Novem mestu, ga je ujel

novomeški prošt Jurij Graff in ga imel sedem dni zaprtega v Novem mestu, še hujše pa je doživel januarja 1560, ko ga je pri Gornjem Gradu z orožjem (sic!) ujel ljubljanski škof Peter von Seebach in ga »imel 21 dni zaprtega v hudem mrazu ob vodi in suhem kruhu ... vendar je bil po pogovorih in iskrenih prošnjah deželnih gospodov ponovno izpuščen«. Od tam se je odpravil v Ljubljano pisarju kranjskih deželnih stanov Klombnerju, ki je poročal: »Bil je 8 dni pri meni, pozdravil sem ga, očistil in ponovno spravil k sebi [...].« Nato je Vlahovč odšel nazaj v Metliko, kjer je pridigal »božjo besedo še bolj drzno kot poprej«. Njegova gorečnost pri reformacijskem delu je bila očitna, Klombner pa ga je na več mestih imenoval »craingerische martrer« (kranjski mučenik). Vlahovičeva izpustitev je očiten dokaz podpore stanov in deželnega oskrbnika Jošta von Gallenberga, ki je veljal za glavnega zaščitnika predikantov na Kranjskem.

V začetku leta 1563 je Vlahovič pridigal tudi po Hrvaškem. Slišati ga je bilo v Zagrebu in v trdnjavi Cesargrad (Kaiserburg), nedaleč od kranjsko-hrvaške meje, kjer je po njegovih besedah 251 ljudi prejelo obhajilo pod obema podobama, tamkajšnji župnik pa naj bi zapustil *papeštvo* in mu pomagal pri obhajanju. V istem letu ga je najti tudi pod gradom Okić, kjer so ga poslušali Peter Erdödy, zagrebški škof Matija Bruman (1558–1563) in vrsta uglednih hrvaških plemičev. Zajamčili so mu tudi, da ga ne bodo več preganjali, saj je *pridigal resnico*, vsi njegovi nasprotniki pa so ob tem molčali. Iz tega se zdi, da ga v vsem tem času na Hrvaškem ni nihče oviral. Če iščemo razloge za toleranco in razumevanje protestantskih idej pri sicer izrazito katoliškem hrvaškem plemstvu, jih ne moremo iskati v teoloških resnicah in razlagah ali v pridiganju v deželnem jeziku, kar je že odlično opravljala glagoljaška duhovščina zagrebške in senjske škofije, temveč v obljubi, da bo oznanjanje protestantskega nauka spreobrnilo sultana in njegove podložnike ter prineslo tako težko pričakovani in zeleni mir. Eksistencialno osnovo tega plemstva je namreč povsem uničil že stoletje trajajoči turški pritisk, tako se zdi, da je bil ravno mir temeljna želja in potreba. Glede na vpletenost Vlahoviča pri prevajanju in izdajanju protestantskega tiska ter izvorni namen tega tiska lahko pričakujemo, da je v pridigah označeval to spreobrnitev in njej sledeči mir. Kakor je Klombner pisal

baronu Ungnadu o prevodu v »turški jezik«: »Tako bo prvo Turkom odvzeta moč in se bo dalo lepo pisati proti njim in Mahometa [Mohamedu] povsem zrušiti, kakor se tudi sedaj ruši papeža.« Ključno orodje te spreobrnitve sultana so bile seveda knjige. V prvi polovici 1563 tako najdemo Vlahoviča ponovno v Ljubljani, kjer je v duhu *odvzemanja moči Turkom* prosil Klombnerja, naj posreduje pri Ivanu Ungnadu, da dobi sto knjig, ki bi jih uskoška duhovnika odnesla k patriarhu v Carigrad, s čimer bi se knjige razširile po Turčiji.

Kljub vsemu pa je bilo kmalu jasno, da iz te ideje spreobrnitve turškega sultana ne bo nič. Podvig je končno ugasnil s smrtjo Ivana Ungnada decembra 1564, ko je delo na hrvaškem protestantskem tisku obstalo, zavod v Urachu pa prenehal delovati. Vlahovičev intenzivni angažma pri tem delu je prenehal. Ko je tri leta pozneje, aprila 1567, umrl tudi ban Peter Erdödy je Vlahovič izgubil zaščitnika na Hrvaškem, od njegovega sina Tomaža Erdödyja (ban 1583–1595, 1608–1614), ki je veljal za nasprotnika protestantov, pa se ni mogel nadejati razumevanja ali zaščite. Vlahovičevega pridiganja po Hrvaškem, razen pridiganja vojski v Vojni krajini po 1576, tako ne srečamo več.

Njegovo bivanje v Metliki je bilo prvič postavljeno pod vprašaj s splošnim ukazom deželnega kneza o pregonu predikantov okrog leta 1567, ki ga omenja Vlahovič v svojem pisanju. »Nekaj preteklih let sem se zaporedoma zadrževal v Metliki s krščanskimi pridigami, med tem pa je prišel ponoven ukaz presvetlega kneza [...] v njem pa ni imenoval niti mene niti nikogar meni podobnega. Vendar so moji nasprotniki v tem domnevali, da gre zame, nato sem se močno branil in se v tej zadevi nisem hotel predati, dokler se niso taisti pritožili pred deželnimi oblastmi te častitljive vojvodine Kranjske. Nato so na določen dan semkaj v Metliko prišli gospodje komisarji [...] da bi zaradi te zadeve mene, mestnega sodnika skupaj z njegovimi in nekaj duhovniki zaslišali enega zoper drugega. Pred milostnimi gospodi komisarji so nato javno priznali, da se niso pred presvetlim knezom pritoževali čez mene ali me krivili, da moj nauk, vera in hvala ne bi bili pravi, temveč [so me] javno pohvalili in potrdili [...]«. Vlahovič tako ni bil izgnan po dekretu kneza, kakor

srečamo v literaturi, temveč, kot je pisal, »sem se v tem kraju [Metliki] [...] še eno celo leto večidel nemoteno zadrževal, imam pisni izkaz dobre vere od mestnega sodnika, da sem se spoštljivo poslovil od njih«. Vlahovič je torej častno zapustil Metliko. Kdaj točno je odšel, ne vemo, *terminus ante quem* pa je 25. oktober 1567, s katerim je datirano njegovo pismo iz Novega mesta. Sledilo je njegovo delo v Novem mestu in Brežicah.

Delo v Novem mestu in Brežicah (1567–1568–1574)

V Novem mestu je Vlahovič pridigal že leta 1559, ko ga je ujel in zaprl prošt Jurij Graff (1560–1573). Redno pridiganje se je pričelo verjetno še pred Vlahovičevim prihodom, saj so Novomeščani leta 1567 pisali, da je deželni knez »iz Novega mesta izgnal« predikante. Izgon je seveda prizadel tamkajšnjo maloštevilno protestantsko skupnost deželanov Dolnjekranskega in meščanov Novega mesta, ki so nato prosili deželne stanove za predikanta, in kakor pravi Vlahovič sam: »Tedaj sem bil zaprošen, da pridem iz Metlike v Novo mesto [...]«. Priselil se je skupaj z nekajčlansko družino.

Protestantska skupnost v Novem mestu ni imela cerkve za bogoslužje in se tudi ni hotela dogovarjati ne z novomeško duhovščino ne z mestnim sodnikom in svetom, zato je Vlahovič pričel pridigati kar na prostem. Pisal je: »[...] sedaj, že nekaj preteklih nedelj, sem pridigal na velikem trgu na balkonu hiše gospoda Scheyerja, nakar ga je prošt poslal k mestnemu sodniku in mu ukazal, da mi mora pridigo in podajanje zakramenta prepovedati. Tako ni po tem nihče več prišel k meni in sem božjo zadevo zamenjal s šivanjem.« S tem pa ni konec prigode s cerkvijo. Med novomeško skupnostjo se je namreč zopet pojavila zamisel, da bi se polastili ene izmed manjših cerkva. »Potem je bil moj nasvet, in tudi ponižna prošnja mene in vseh pripadnikov krščanske vere v Novem mestu [...] da se bi nasulo peska ali suhega prosa v posode [lageln] in položilo v cerkvico, da bodo v njej postavljene posode, kot da je v njih smodnik ter bil prepovedan vstop z ognjem in se bi nato dalo nam ključ, torej bi mi prišli v cerkev, da se ne bi več dalo na nas kazati, da pridigamo po hišah.« Tako je pisal Vlahovič in opisoval zvijačo, s katero so se hoteli

polastiti ene izmed cerkva. Zvijača novomeških protestantov in Vlahoviča pa očitno ni bila uspešna, novomeški protestanti niso dobili cerkve, prošt Graff, ki je vse do leta 1573 služboval v Novem mestu, pa je z mandatom svojega škofa oteževal nadaljnje Vlahovičevo delo. Pridiganje in zbiranje se je tako najverjetneje nadaljevalo v hišah novomeških protestantov in na plemiških posestvih, tako pri cerkvi sv. Ane na bližnjem Grabnu, graščini v rokah plemenitih Mordaxov.

Kot pravi Vlahovič, je božje delo zamenjal z obrtjo, vendar je še vedno bil tarča novomeške duhovščine, kakor je pisal deželnim stanovom: »Zaradi tožb Novomeščanov je od Njihove knežje presvetlosti prišel dopis [bevelch], da sem bil iz Metlike izgnan, in ker so me Novomeščani pri Njihovi knežji presvetlosti ovadili iz sovraštva, sem naredil tako kakor proti Metličanom, ki so se pritožili zoper mene in apelirali pred več deželnimi oblastmi. Mene in Novomeščane so določeni komisarji [...] sklicali in zaslišali, nato so poročali, da zoper mene nimajo pred Njihovo knežjo presvetlostjo nič za tožiti, tudi ne vedo o meni nič neprimerne reči in moj nauk, pridige, življenje in ostale reči se jim zdijo primerne ...«. Bil je torej opran vsakršne krivde.

Za časa svojega bivanja v Novem mestu je Vlahovič ostajal v tesnih stikih s skupnostjo v Metliki, poznal tamkajšnje razmere in občasno potoval na Metliško. Verjetno se je na poti v Metliko ali domači Ribnik leta 1568 zadrževal v Črnomlju, kjer je prišel v spor s tukajšnjima predikantoma Mihaelom Grgičem (Gorgitsch) in Ivanom Schweigerjem (Hans Schweiger), saj je pisal v Ljubljano, da se oba nekako čudno držita, ker pa je imel evangelijski učitelj v Črnomlju kozo, je Vlahovič menil, da bi ga moral Grgič okregati.

Vprašati se moramo tudi o uspehu Vlahovičevega in Weixlerjevega dela v Novem mestu, ki je viden iz števila pripadnikov nove vere. Do določene mere lahko o številkah sklepamo po opisih, ki jih je v 80. letih 16. stoletja posredoval oglejski vizitator Bizancij. Številke so seveda okvirne, vendar nam podajo podobo primerljivo majhnega števila protestantov, ki so v Novem mestu šteli 30 družin, v bližnjih Šmihelu 6 in Šmarjeti 2 hiši, v Krki (Obergurk) pa 30 kmečkih družin. Gruden tako ocenjuje, da uspehi njunega dela niso bili

posebno veliki, in če ocenjujemo, da je imelo Novo mesto okoli 1000 prebivalcev, družina pa je štela od 5 do 5,5 članov, vidimo, da je celotna novomeška protestantska kongregacija skupaj s Šmihelom štela okoli 36 družin, tj. okvirno 180–200 ljudi ali slabo petino prebivalstva. Nemoteno delo v Novem mestu se je nadaljevalo le kratek čas. »V zadnjem času je novomeškemu sodniku prišel nov ukaz od Njihove knežje presvetlosti, katerega mi je pokazal, da me ne sme trpeti v mestu, dokler se ne zagovarjam pred Njihovo knežjo presvetlostjo ali kje drugje.« Tako je pisal Vahovič. Torej mu je bilo do konca leta 1568 delo zopet onemogočeno. Knežji ukaz se je pričel izvajati že leta 1569 in Vlahovič je dokončno moral oditi. Tako se je leta 1569 skupaj z družino odpravil čez reko Savo v Brežice h gospodu Krištofu Gallu. Prav ta čas, med selitvijo iz Novega mesta in do vrnitve v Metliko leta 1574, je najslabše znano obdobje njegovega življenja. O tem ne najdemo podatkov oziroma bi jih morali iskati v štajerskem deželnem arhivu.

Zelo zanimivo pa se je vprašati, kje je bil 3. februarja 1573, ko so kmečki uporniki zavzeli Brežice in neuspešno napadli grad. Kmetje so namreč bili pod vodstvom Ilije Gregoriča, ki je kot otrok rasel skupaj z Vlahovičem v trgu Ribnik. Prav v tem lahko vidimo neverjeten lok, ki je v enem izmed viškov kmečkega upora 1573 povezal protestantskega pridigarja, ki se je verjetno nahajal v gradu, in njegovega nekdanjega sokrajana, ki je pred gradom vodil kmečko uporniško vojsko. Med uporniki pod Ilijevim vodstvom je bil tudi njegov brat, Simeon Gregorič, bil ujet in zaprt na brežiškem gradu, kjer ga je zaslišal Vlahovičev zaščitnik, Krištof Gall. Skorajda vidimo, kako ga Vlahovič obišče v zaporu.

Zanimivo se je vprašati, kako je dojemal kmečke upornike, ali se jim je postavil v bran ali je zagovarjal trdo roko, s katero je zoper nje udarilo kranjsko, štajersko in hrvaško plemstvo. Če je tako tesno sledil Trubarju, kot izhaja iz Klombnerjevih dopisov, moramo ugotoviti, da je tako kot Trubar in pred njim v Nemčiji Luther in Melanchthon, nastopil zoper kmečke upore in kmečke upornike. Ne nazadnje je skupaj z družino živel v Brežicah pod zaščito plemiča, ki je bil aktivno udeležen pri zatiranju upora. Tako je sledil Trubarjevi precepciji, da je »Gospoščina mnogotera, visoka in nizka,

huda in dobra, [...] dana od Boga«, kmetje se tako lahko pritožijo in potožijo, upirati pa se ne smejo.

Po Vlahovičevem odhodu v Novo mesto leta 1567 je v Metliki pričel pridigati Mihael Matičič (Mathitschitsch), s katerega življenjem metliška protestantska skupnost ni bila zadovoljna; spočel je namreč zunajzakonskega otroka s svojo sosedo, živel nesposodobno in podajal neprimerne pridige. Matičič je bil odstavljen, na njegovo mesto pa imenovan ostareli Nikolaj Tuskanič, ki je nedolgo po prevzemu funkcije umrl. Tako so po marcu 1575 Metličani pisali kranjskim deželnim stanovom in v zapisniku stanov najdemo omembo, da »je njihov krščanski predikant umrl, prosijo, da se njihovemu predhodnemu staremu predikantu piše, da se poda ponovno v Metliko«. Stanovi so pisali Vlahoviču, naj se odpravi v Metliko, kamor je prišel med marcem in julijem 1575.

Vrnitev v Metliko (1575–1580), selitev v Radeče in smrt (1581)

Prvo pismo Vlahoviča iz Metlike srečamo julija 1575, ko je pisal deželnim stanovom, da mu pripada provizija po umrlem Nikolaju Tuskaniču. V Metliki je prevzel zelo številčno skupnost, vsaj 450 ljudi, »burgerjev« Metlike in podložnikov okoliških gospostev, ki pa je bila po lastnih besedah »na dva ali tri dele razdeljena«. Razdelitev je bila posledica delovanja dveh predikantov, Matičiča in Tuskaniča oziroma Vlahoviča. Tako je nedolgo po vrnitvi v Metliko Vlahovič prišel v spor z Matičičem, ki je eskaliral do groženj, zato se je slednji obrnil na kranjske stanove in prosil za zaščito, ki so mu jo stanovi tudi odobrili. Po Vlahovičevi pritožbi na stanove sporov in Matičiča ne srečamo več, zdi se, da se je metliška skupnost pomirila in poenotila pod Vlahovičevim vodstvom, Matičič pa se je trajno umaknil na posesti Zrinjskih.

Veliko metliško protestantsko občino, ki je poleg Metlike zajemala tudi Gradac in grad Krupo, je sprva oskrboval Vlahovič sam. Ko je bil leta 1576 imenovan še za pridigarja v Vojni krajini, je pod bremenom velike kongregacije prosil deželne stanove za pomočnika, saj »se je tukaj vedno vzdrževalo dva predikanta v Metliki, Gradacu in Krupi«. Stanovi so nato imenovali Krištofa Špindlerja in Jurija

Dalmatina, da predlagata, kdo bi bil primeren. Imenovala sta Štefana Kovačevića, ki pa ni hotel prevzeti službe zaradi slabega plačila, zato je na njegovo mesto stopil Peter Vokmanič (1577–1598), ki je ostal in deloval v Metliki še dolgo po Vlahovičevem odhodu in smrti.

Vlahovič in Vokmanič sta tako oskrbovala skupnost v Metliki, na Krupi in v Gradacu, ki je štela okoli 450 vernikov. Med njimi bi našli poleg »burgerjev« iz Metlike tudi »einfeltige paurs folck«, kakor je več kot desetletje pozneje pisal metliški komtur. Vse večji del protestantov med burgersko »Gemeinde« se je kazal v tem, da so protestanti prihajali na pomembnejše položaje mestne samouprave, ki so jo najpozneje leta 1582, ko je Vokmanič pisal, da sta mestni sodnik in starešina (sodni upravitelj) »naše vere«, tudi prevzeli. Metlika je torej bila povsem protestantska. Tudi sosednji Črnomelj je stopal po istih stopinjah in nekaj let pozneje postal povsem protestantski.

Vlahovičevo življenje v 70. letih v Metliki pa je zaznamovala vrsta konfliktov. Najprej z že omenjenim Matičičem, nato je leta 1577 izbruhnil spor s protestantskim učiteljem. Kaj je bil predmet spora, ne vemo, glede na Vlahovičevo gorečnost in zavzetost je možnih točk spotike veliko. Kot so tedaj opažali kranjski odborniki, so tovrstni spori samo razdeljevali skupnost in močno škodili ugledu celotnega reformacijskega gibanja. Leta 1579 pa se je Vlahovič zapletel v spor s komturjem Leonhardom Formentinom. Tudi v tem primeru nam spor ni podrobneje poznan, domnevamo pa lahko, da je bil kamen spotike prostor za pridiganje.

Ko so v skladu z določili zborovanja v Brucku ob Muri 13. julija 1579 položili temeljni kamen za novo trdnjavo Karlovac, je Vlahovič štel 56 let. Imel je stabilne dohodke in užival velik ugled v mestu, kjer se je prvič uveljavil kot pridigar, rezultati njegovega dela pa so bili vidni v večinski pripadnosti burgerjev reformaciji. Težko bi rekli, da ni bil, vsaj v Metliki, uspešen. Njegovi otroci so tedaj že odrasli. Viri nam govorijo le o sinu in poznejšem dediču Matiji, ki je prav tako stopil na pot reformacije. Leta 1579 ga srečamo med sodelavci (præceptor, collaborator) že ostarelega Bohoriča v deželnostanovski šoli v Ljubljani, kjer pa ni užival ravno posebnega ugleda. Leta 1580 ga tako ne najdemo več med preceptorji. Zdi se, da je Vlahovič, še

posebno po smrti Matije Klombnerja, vedno bolj deloval na margini, saj ga ni več najti v Ljubljani v ožjem krogu kranjskih protestantov, ki so leta 1580 formirali cerkveni svet (Kirchenrat). Od sodelovanja pri prevajalskem delu je minilo že skoraj 15 let, Hrvaška je bila bolj zaprta za protestantske ideje kot kdaj prej, nauk pa se ni razširil proti jugu, kakor so nekako naivno verjeli predikanti. Preden se je leta 1580 odpravil iz Metlike proti Radečam ob Savi, je verjetno obiskal in videl Karlovec. Zanimivo se je vprašati, če je hotel dobiti tamkajšnje mesto predikanta, ki so ga dobili drugi, mlajši predikanti.

Ko je novembra 1580 v Ljubljani podpisal *Formulo Concordiae* in tako potrdil pripadnost luteranski veroizpovedi, je bil še vedno predikant v Metliki. Samo mesec pozneje pa je prosil za izboljšanje plače zaradi selitve iz Metlike v Radeče ob Savi. Razlogi odhoda iz Metlike nam niso znani, Elze pravi, da je odhod posledica razmer v Metliki, saj je bil že vrsto let v konfliktnih razmerjih s tamkajšnjo komendo in protestantskim učiteljem. Ko je decembra 1580 pisal stanovom za izboljšavo plačila zaradi selitve, je bil že v Radečah. Stanovi so mu nato odobrili še dodatnih 20 renških goldinarjev; tako je prejemal kar 100 renških goldinarjev plačila.

Ko je Vlahovič prispel v zimskih mesecih v Radeče ob Savi, tam vsekakor ni bil prvič; prav gotovo je med svojim bivanjem v Brežicah kdaj pridigal tudi v Radečah ali bližini. Ali je prišel sam ali z družino, ne vemo, decembra 1580 je že bil tam in tamkaj verjetno preživel božič. Novo zagotovljena dosmrtna podpora 100 renških goldinarjev bi njemu in njegovi ženi, če je še živela, omogočala stabilno življenje in situacija za predikanta v zrelih letih bi se zdela povsem zadovoljiva. Podrobnosti v njegovih zadnjih mesecih nam niso znane. Ali se je odpravil februarja 1581 v Ljubljano, najverjetneje k svojemu sinu Matiji, zaradi bolezni ali kakšnega drugega razloga, ne vemo. Srečamo le podatek, da je umrl 18. februarja 1581 v Ljubljani in bil pokopan na tamkajšnjem protestantskem pokopališču pri cerkvi sv. Petra, ki ga je le dobri dve desetletji pozneje uničila protireformacija.

Zapuščina

To so bili koraki po življenjski poti Gregorja Vlahoviča, od Ribnika na Hrvaškem prek Metlike, Novega mesta, Brežic in Radeč do Ljubljane. Na koncu se moramo vprašati: Kdo je torej bil Gregor Vlahovič?

Gotovo razberemo iz poteka njegovega življenja zelo trdoživo in močno osebnost, takšne lastnosti pa so imeli tudi drugi najpomembnejši reformatorji. Kot apostat in novo nastali predikant se je takoj aktivno angažiral pri hrvaškem protestantskem tisku, osnovne ideje reformacije pa prevzel iz knjig Primoža Trubarja. Doživljal je vsakovrstne napade na svoje delo in poslanstvo, ki se niso dogajali le v Metliki, temveč tudi v Novem mestu in drugje, kjer je deloval. Vsekakor je del krivde tudi na njem, saj nam viri pričajo o konfliktni osebnosti, trdno predani svojemu poslanstvu in delu, vsak trenutek pripravljeni na spor z vsakim, ki bi posegal v njegovo pravico širjenja evangelija ali kršil zapovedi ter načela življenja, primerne za predikanta.

Težko bi rekli, da pri svojem delu ni bil uspešen. Postavil je trdne temelje reformaciji v Metliki, ki je v 90. letih povsem prevzela mesto in njegove burgerje. Deloval je kot prvi redni pridigar, sicer le nekaj časa, v Novem mestu. Da sta bila v obeh mestih, Novem mestu in Metliki, v 90. letih izvoljena na položaj mestnih sodnikov protestanta, kar jasno priča o večinski protestantski skupnosti v mestu, je tudi njegova zasluga.

Povsem drugačnega pomena za slovensko reformacijo je njegovo delo na hrvaškem protestantskem tisku, ki ga moramo razumeti v duhu prizadevanj Trubarja in Klombnerja, tj. kot način širitve reformacije na jug v hrvaške, srbske in bosanske dežele. Del tega duha je (nekako naivna) vera v strmoglavljenje islama in spreobrnitev turškega sultana v protestantizem, s čimer bi bil zajamčen trajni mir. Trdneje kakor knjiga je temu delu dežele zagotovila mir nova karlovska trdnjava, postavljena kot kupnina za ne veliko pozneje prelomljeno obljubo verske svobode. To naivno vero je v svoji zgodovinski povesti leta 1900 opisoval Fran Detela (Takšni so!. *Dom in svet* XIII (1900), str. 390–391):

»Spindlerja več ni bilo k mizi, zmagoslaven pa se je vrnil Vlahovič. Z besedami sv. pisma: »Gospod je pokazal moč svoje roke in osramotil ošabneže«, je zasedel zopet svoje častno mesto in začel govoriti o verjetnosti, da sprejmejo Turki novo, Lutrovo vero.

»Koliko bi bilo pridobljeno« je vzdihnil. »Kristusova čreda bi se pomnožila, in vojske bi bil konec.« Vojščaki so zmajevali z glavami, in srdit se je obrnil Vlahovič do Lenkoviča: »Vi seveda tega ne verjamete.«

»Res, da ne verjamem«, odgovoril je Lenkovič, »vendar se da poskusiti. Zberimo mesto vojakov gospode predikante in pošljimo jih nad Turke!«

Na koncu je še vprašanje odnosa s slovensko reformacijo. Ugotoviti moramo, da Trubar v svoji bogati pisemski zapuščini Vlahoviča direktno ne imenuje. Zanj in za njegovo delo v Metliki je vedel tako iz Klombnerjevih pisem kot iz stikov z drugimi predikanti, ki so tako ali drugače delovali na Dolenjskem in Metliškem, sodelovanja ali neposrednega stika med Vlahovičem in Trubarjem pa bolj ali manj ni bilo. Vlahovič je bil sprva v vsem Trubarjev učenec, vendar se je pozneje, ko je Trubar ocenil, da hrvaški prevod vsebuje »viel falsch«, od njega distanciral. Vest o njegovi zavzetosti in gorečnosti je v Ljubljano odnesel Ivan Tulšak, njegov sodelavec v Metliki, o njej je pričal Klombner v svojih pismih in iz tega izvirajoča zaščita stanov ga je v 60. letih varovala, nato pa mu v 70. letih zagotovila stalne in zadostne prejemke. Očitno je užival določeno spoštovanje stanov in kranjskega, predvsem dolenjskega in metliškega plemstva.

Vlahovič se je vedno premikal na margini dežele, margini cesarstva in s svojim delom ni nikoli vidneje posegel na osrednjeslovensko ozemlje. Njegov pomen je tako predvsem v reformaciji na ozemlja današnje jugovzhodne Slovenije, s poudarkom na delovanju v Metliki. In ko je Anton Aškerc leta 1905 pesnil o Primožu Trubarju, je omenil tudi Vlahoviča (Aškerc, Anton: Primož Trubar – Zgodovinska pesnitev, Ljubljana: Ignac pl. Kleinmayr & Fedor Bamberg, 1905, XIII):

*»Kapela svete Lizabete majhna
v Špitalski ulici je spet pretesna.
Od vseh stranij slovenske domovine
prispeli so na Trubarjev poziv
v Ljubljano evangeljski predikanti,
prvaki nove vere Lutrove,
slovenskih knjig širitelji marljivi
in Rimu kljubovalci trdovratni.*

*Tu so ljubljanski pridigarji: Tulščak
in Jurij Juričič, Andrej Latomus
pa Lenart Budina, ravnatelj šolski.
Iz Kranja prišel je Rokavec Gašpar,
iz Radeč Maček, z Bleda Krištof Fašank
in s Krasa Stradijot, a iz Metlike
prispel junak je Gregor Vlahovič.«*

bution to that. This does not mean abandoning *evangelization*; but evangelization must not mean undermining and abolishing such features of modern society as the separation of church and state, religious freedom, individual and collective human rights, modern science and technology.

The question of how to live in secular society is one which also concerns the lay, atheist and secular side. For them, too, there arises the question (of responsibility), of how to understand and practise secularization as a common heritage and value, without going astray into "secularism", "laicistic/secularistic fundamentalism". It is no coincidence that Jürgen Habermas has drawn attention several times to this responsibility of the secular/atheist side.

UDC 274"15"929Vlahovič G.

Janez Weiss

Gregor Vlahovič – the life and work of a preacher on the margin of the empire

This article presents a short biography of Gregor Vlahovič, one of the most important Reformation figures in the region of Lower Carniola and White Carniola, and aims to include him in the lively events of the second half of the 16th century. He was born at Ribnik in Croatia and educated by Glagolitic priests; in the 1550s through contact with the works of Primož Trubar he converted to Protestantism and began work as a preacher at Metlika. He cooperated in the Bible Institute in Urach and also preached in Croatia. Changes in the places where he worked took him from Metlika to Novo mesto, and from there to Brežice, where he experienced the maelstrom of the 1573 peasant uprising; finally at the request of the Carniolan Provincial Estates he returned to Metlika. Before his death – he died in Ljubljana not yet 58 years old – he was preacher at Radeče ob Savi. Vlahovič set an example as a very active preacher; his fervour, commitment and strictness resulted in a turbulent life, full of challenges and not a few conflicts with Roman Catholic priests as well as Protestant fellow-sufferers. His work left a strong stamp on the Reformation within the territory of present-day south-east Slovenia.

UDC 274(497.4):271/279

Sašo Jerše

"The apotheosis of Primož Trubar" – a romantic view of the Slovene Reformation and its boundaries

The starting point for this article is the oil painting by the Slovene artist Leon Koporec with the title The apotheosis of Primož Trubar. The painting